

Építész a kőfejtőben Architect in the Quarry

Tanulmányok
Dávidházi Péter
hatvanadik születésnapjára

Studies Presented to
Péter Dávidházi
On His Sixtieth Birthday

Szerkesztette / Edited by:

HÍTES Sándor
TÖRÖK Zsuzsa

rec.iti
Budapest • 2010

A kötet megjelenését az
MTA Irodalomtudományi Intézete és a
Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

A borító Adam Friedrich Oeser *Sokrates meißelt die drei Grazien*
(Szókratész kőbe faragja a három gráciát) című metszete alapján készült.
A metszet Johann Joachim Winckelmann *Gedanken über die Nachahmung der
griechischen Werke in der Malerei und Bildhauerkunst* című értekezésének első,
1755-ös kiadásában jelent meg először.

© szerzők, 2010

ISBN 978-963-7341-87-8

Kiadja a *rec.iti*,
az MTA Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja ► <http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>

Borítóterv:

Fórizs Gergely ötlete nyomán Csörsz Rumen István
Tördelte: Hegedüs Béla

IMRE LÁSZLÓ

Barta János pályakezdése

Barta János utolsó húsz évében kötetei utószavában, különböző fórumokon és alkalmakkor adott interjúiban élethű képet ad gyermek- és ifjúkoráról.¹ A négygyerekes parasztcsaládból, „Szentés városának külső, nádtetős házá”-tól, az elemi iskolai tanító instrukciójától („ezt a gyereket gimnáziumba kell adni”) hosszú út vezetett az 1919-ben tett érettségiig. A középiskolás korában diákújságokban publikált szépirodalmi kísérletek és értekező próbálkozások után irodalmi érdeklődésének, tudományos eszmélkedésének új szakasza 1920 őszén kezdődik, amikor felveszik az Eötvös Kollégiumba, s a magyar–német szakos diák Horváth János tanítványa lesz. Kései vallomása szerint ezekben az években alakul ki pszichológiai és karakterológiai érdeklődése, lelkes hallgatója Pauler Ákosnak és Kornis Gyulának. Kosztolányi műfordításkötete és a *Nyugat* évfolyamai hozzák közel a jelen irodalmához, Horváth János régi irodalmi szemináriumai meg a későbbi filológus első erőpróbái.

A két hatás hamarosan konfliktushelyzetbe is sodorja. Horváth János, a *Napkelet* című konzervatív folyóirat rovatvezetője kiváló diákját recenzensnek akarja megnyerni, ő azonban (miután a Kollégiumban

¹ Önéletrajzszerű írásaiból, visszaemlékezéseiből magam illesztettem össze egy olyan „önéletrajz”-ot (anélkül, hogy egyetlen szót is hozzá tettem volna az ő szövegszakaszaihoz) poszthumusz tanulmánykötetében, amelyet a továbbiakban idézni fogok: BARTA János, *Ma, tegnap, tegnapelőtt*, Vál., szerk. IMRE László, Debrecen, Csokonai Kiadó, 1990, 11–55. A továbbiakban: BARTA 1990.

sokat élcelődtek a Napkelet gyenge szépirodalmi anyagán) ezt nem vállalja:

Voltaképpen akkor a visszautasítást inkább morális parancsnak éreztem: ha egy folyóiratot nyilvánosan szidok, nem vállalhatom el, hogy akármilyen mértékben hozzásegődjek. Következtes akartam lenni, de megtoldtam egy tárgyi argumentummal is. Igazán nem voltam 'nyugatos', sőt a folyóirat Osváth-szerkesztette akkori számait csalódottan lapozgattam, – de az orgánumtól függetlenül igazán írónak-költőnek az ott tömörülteket éreztem, akik akkor már pályájuk klasszikus periódusába érkeztek. Babitsot, Kosztolányit, Tóth Árpádot emlegettem: ezek nélkül ma nem lehet irodalmat csinálni. Másoktól tudom, hogy mesterünk bizony megneheztelt rám (Féja gratulált) – de örökké ez sem tartott. Amikor két év múlva első nyilvánosságra szánt dolgozatommal mégis nála jelentkeztem, közölte, egy jóindulatú glosszával megtoldva abban a bizonyos *Napkelet* rovatban. A nevelő megbocsátott, noha a tanítvány nem bizonyult római jellemnek.²

*

A Katona-tanulmány (ez volt az a bizonyos „első nyilvánosságra szánt dolgozat”) részletező méltatása nemcsak azért indokolt, mert Barta János, félszázad múltán újra közölvén, maga is azt mondta róla, hogy „életem első irodalomtörténeti publikációja”, hanem Horváth János szerkesztői megjegyzését is idézi: „E Bánk bán tragikumát néhány új szempontból is érdekesen fejtegető tanulmányhoz meg kell jegyeznünk: 1. hogy a tragédia első kidolgozásának a szövege nem okvetlenül mérvadó a végleges kidolgozás értelmezésében; 2. hogy Katona korábbi drámái nagyrészt fordítások vagy átdolgozások lévén nem tekinthetők az ő tragikai koncepciója lenyomatainak; inkább csak ösztönző, ható okoknak, melyek segítségével aránylag oly hamar megérlelődik saját felfogása a tragikumról. Mindenesetre jellemző azonban a kezdő drámaíróra, hogy éppen ilyen darabokat szemel ki fordításra vagy átdolgozásra.” Horváth tehát (mégha árnyalja is Barta téziseit) „új szempontból is érdekesen fejtegető” tanulmánynak mondja a mindössze húszegynéhány éves tanítványának művét, s ezzel egy sok évtizedes tudósi pályafutás és alkat jellemző vonását határozza meg: elfogadott, rutinszerűen ismételt

² Uo., 15–16.

igazságok megkérdőjelezésének, újragondolásának igényét és sikeres megvalósítását.

Maga Barta János félévszázad múltán is kiemeli e pályakezdő cikkének egyediségét: „Újraközlését két körülmény is indokolja. Részem volt abban a kétes szerencsében, hogy nemigen tartották számon, és a benne kifejtett új szempontokat újból, még egyszer fölfedezték...”³ Így azután a pályakezdő tanulmánnyal foglalkozva (1) utóéletét is érintenünk kell (2), hogy a 20-as években induló pálya kezdeti szakaszát jellemezhessük (3).

1.

Horváth János kommentárja a *Bánk és Melinda tragédiájához* (ez a cikk címe) jogosult, mert a tanulmány szerzője – saját szavai szerint – a tanulmány eddigi magyarázatait olvasva hiányt érzékelt, s bár Arany és Gyulai fejtegetéseit helyes úton járónak minősíti (nyilván nem akarta provokálni az Arany–Gyulai örökséget folytató Horváthot), a *Bánk bán* első kidolgozásának, s Katona korai drámáinak figyelembe vételével a már följejtett, közismert tragikus fonál mellé egy másikat kínál, mely a cselekmény új csoportosításához vezet el. Szerinte ugyanis az első kidolgozás szövege egyértelművé teszi (amit a végleges szöveg is sugalmaz), hogy a „királyné minden Melinda elleni celszövésben teljesen ártatlan.” Izidóra is kitart úrnője ártatlansága mellett, s Katona Biberach esküjét is teljes hitelűnek tünteti fel, mely szerint Gertrud „mit sem tudott Ottónak ízetlenkedéseiről.” Ha Gertrud nagyobb mértékben elmarasztalható volna a Melinda elleni merénylet dolgában, azt az utolsó felvonás erkölcsi benyomása is megsínylené, hiszen „Bánk tragikumának teljessége is csak akkor áll helyre, ha Gertrudot ártatlannak látjuk.” A végleges szövegből nem világlik ki teljesen a királyné ártatlansága, így Bánk tette, a gyilkosság többnyire a kerítő büntetésének látszik, holott Bánk összeomlását igazán csak az ártatlan Gertrud képes indokolni.

Gertrud jellemében azonban így is marad valami kétértelműség, hiszen a csábításban való „ártatlansága koránt sem jelent erkölcsösséget”, mert viselkedését nem a mindent felölelő morál, hanem egy lovagkori

³ BARTA JÁNOS, *Klasszikusok nyomában (Esztétikai és irodalmi tanulmányok)*, Bp., Akadémiai, 1976, 485–486.

szenvedély, a családi becsület féltése vezérli. Emiatt bosszantja Ottó viselkedése, s különösen kudarca.

A vétkes Ottót kiüzné birodalmából, a csábításban kontár Ottó iránti ellenszenvre már szavakat sem talál. Erkölcsei alapjának egyoldalúsága idézi elő a kettő közti pillanatnyi ingadozást, amikor maga sem tudja: melyik gyalázattól féltse inkább családjá becsületét: ez az ingadozás ad viselkedésének bizonyos kétértelműséget, s ez a kétértelműség oltja a gyanú első csíráját Bánk lelkébe.

A királynő viselkedésének értelmezésében már az ifjú tudós karakterológiai hajlama mutatkozik meg, méghozzá logikus, mélyértelmű érveléssel:

A királyné így egy egyoldalú, önző, de az ártatlanság meggyőződésével vallott felfogás fanatikusa; erről az oldalról oly kényes a büszkeségérzete, hogy mi sem áll tőle távolabb, mint az a valósággal kerítői szerep, amelyet eddig neki tulajdonítottak. Külsőleg bűnrészességének föltételezése az, ami ellentétbe sodorja Bánkkal. Ellentétük azonban sokkal mélyebb gyökerű. Legfőbb elve mindkettőnek a becsület, vagy külsőleges fogalmazásban: a jó hír – de mindkettő mást ért rajta! Az egyiknél hármastávlata van ennek a szónak: érzi, mint magánember, érzi, mint a maga büszke magyar nemzetségének képviselője – s érzi mint nádor, mint a király helyettese. A másik csak a maga lovagi családját, a meráni Berthold törzset ismeri, előtte becsületről csak ezzel kapcsolatban lehet szó, nem törődik sem más egyénekkel, sem a nemzettel. Ez a két ember nem fogja egymást soha megérteni.

Más korokban, más módszerekkel operálva szerepet játszhatna a nagy mű interpretálásában politikai motivációtól komparatista (mai fogalmak szerint: intertextuális) szövegvizsgálatig sokminden, az ifjú Barta János lélektani magyarázatot keres és talál a mű homályos helyeinek tisztázására. Két egyéniség idegenségébe éli bele magát, szinte mintha élő emberek, s nem drámahősök volnának. Persze, tekintettel van a drámában megjelenített világ erőviszonyaira és gondolkodásmódjára is, a lovagi nemzetségek ellentétére:

A büszke asszonyból egyaránt hiányozni fog a fejedelmi etika bölcsesége, ha Bánk az ország panaszait tárja elébe – s hiányozni fog a rokon érzés az egyéni becsületét orvosolni kívánó nagyúr fájdalomával szemben. És legvégzetesebb lesz az ellentétük akkor, amikor két egyenrangú lovagi

nemzetiség képviselői gyanánt állnak szemben egymással, mindkettő a becsületért. Akkor össze fogják zúzni egymást.⁴

Nem nehéz észrevenni, hogy Barta fejtegetései messze elkanyarodnak a hagyományos, nemzeti-sérelmi Bánk-interpretációktól. Nem foglalkoztatja sem Shakespeare, sem a német lovagdráma hatása, számára főleg (majdnem kizárólag) lélektani, közösséglélektani szempontok léteznek.

Barta felfogása szerint a két család harcában az a Melinda az ütközőpont, aki fiatalsága ellenére is nem a feleség, hanem az anya típusa. A bántásra nem visszautasítással, hanem panasszal reagál. Boldogsága és jósága birtokában inkább szánakozva tekint a rosszra, Ottó csábítására. Nem elitek képviselője, mint Bánk és Gertrud, nem erő és ellenállás az eszköze. A harcban sem vesz részt, mely elsőként őt zúzza össze.

Bánk tragikumának alapja, hogy amikor családját és hazáját egyszerre látja veszélyben, akkor számára Melinda mutatkozik az abszolútumnak. Amikor ettől megfosztják, akkor veszíti el a tájékozódását. (Ezt legtöbbször becsületnek nevezi.) Gertrud és Ottó beszélgetésének kihallgatása után döbben rá arra, hogy Gertrud nem méltó királynői hívatására. Ez növeli meg benne az ország gondja iránti felelősséget, ami magánéleti bajait „tündéri láncok”-ká, másodlagossá változtatja szemében:

úgy érzi, nemzetsége nevének tartozik azzal, hogy nem szalad rögtön hazaérkezése után a feleségéhez. Elmegy tehát az összeesküvőkhöz, és magára hagyja Melindát. Ezzel követi el az első tragikai lépést.

A szerencsétlenség megtörténte után nem tud hinni Melindának, s ha következetes akar maradni, gyermekét is el kell taszítania. De mikor megenyhül felesége iránt, ismét becsületének megvédése foglalkoztatja, s hagyja hitvesét védtelenül menni el. Gertrud meggyilkolása tovább sietteti végzetüket. Bánk megint nem maradhat Melinda mellett, nem védelmezheti feleségét, a király hazaérkezése után helyt kell álnia az ország élén.

A tragikus fonál Gertrud koporsójánál jut el végpontjához: Bánk megtudja, hogy ártatlanul ölt, ettől azonban még nem törik meg. Melinda halála döbbsenti rá, hogy annak okozta vesztét, aki neki a becsületnél is drágább volt. Igazából tehát nem Gertruddal, hanem Melindával

⁴ Uo., 386–387.

szemben tragikus hős Bánk. A befejezés kétarcúsága: Endre úgy látja, hogy Bánk büntetése Melinda elvesztése. Bánk maga úgy véli, hogy minden büntetés kicsi arra a bűnre, amit ő Melinda ellen követett el, s amiért egy hosszú élet kínos gyötrelmeivel fog vezetelni. Összefoglalólag:

Bánk bán becsületét, lovagi jó hírét hitvese meggyalázásával súlyos sérelem éri. Ő maga mindent elkövet, hogy e sérelmet megtorolja; míg azonban egyrészt hamis nyomon indulva ártatlanul megöli a bűnrészességgel gyanúsított Gertrudot, s ezzel végleg elveszti becsületét; másrészt becsülete védelmében elhanyagolja, megtagadja és veszni hagyja hitvesét, aki a becsületnél is drágább volt előtte.⁵

Alighanem előre mutató jegye ennek a tanulmánynak, hogy Katona jellemélményét kutatja:

Dramáinak főalakjait legelőbb is egy negatívum határozza meg: nem változnak. Katona a jellemet ideálisan úgy képzeli, mint változatlan, nem simuló valamit, ami igazi valójában képtelen az átalakulásra, vagy amire nézve legalábbis minden átalakulás hanyatlást, romlást jelent.

Nincs szó arról, mintha eluralkodna a karakterológiai szempont, megfigyeléséből drámatechnikai, cselekményépítési következtetések erednek:

A jellem ilyenén felfogásából származik Katona egyik technikai eszköze. A cselekmény nem egyszer tárja elénk a próbák hosszú sorát, a sorscseppek logikus találkozásait, amelyek mind arra vannak szánva, hogy a hős jellemét megingassák, hogy külső életében önmagától eltérítsék.⁶

A képletet azután Katona korábbi drámáiból, illetve a *Bánk bán*-ból vett példákkal illusztrálja, s így jut el a tanulmány olyan konklúziókhoz, melyek valóban újszerűek. Egyet említve ezek közül:

Bánk és Melinda történetét úgy tekintjük, mint össze nem illő ember-sorsok küzdelmét. Jellemükben, életükben eleve adva van az ellentét. A férj a dráma előtt maga a nyugalom, a harmónia, életegyensúly; a nő a sorsüldözött, szétzilált bojóthiak közül való, a pillanat hatalma, egyetlen lángbaborulás fűzte össze őket (l. Melinda elbeszélését I.11.), s közös életüknek ezzel legfőbb problémája az lesz, hogy a harmónia és diszharmónia e házasságában melyikük fog győzni, s Bánk tökéletes

⁵ Uo., 391.

⁶ Uo., 392.

magyar férfijelleme meg tud e birkózni a bojóthi Mortundorfoknak a cselekmény során egyre szélesebb gyűrűkben hullámzó balvégzetével.⁷

2.

Barta János pályakezdő tanulmányának sorsa azután valóban elég sajátosan alakul. A szerző félszázaddal későbbi önkomentárja szerint (mint már idéztük) nem tartották számon, s a benne foglaltakat újra felfedezték. Hartyáni Zoltán tanulmánya az *Irodalomtörténet* 1933. évfolyamában tényleg azt a benyomást kelti, mintha nem ismerné a néhány évvel korábbi, *Napkelet*beli Barta-elemzést. Ő is félreértésen alapuló közhiedelemnek tartja, hogy

Gertrudisban mindenki elvetemült kerítőt, megrögzött, ármányos bűnöst lát. Messzenyúló cselszövénnyel az udvarhoz édesgeti Melindát, egyik zajos multságot a másik után adja csak azért, hogy öccsének alkalma nyíljk egy ártatlan fiatal asszony elcsábítására.⁸

Egyedül a konkrét bűntényben (Melinda hevítő porok segítségével való megejtésében) tartja ártatlannak Arany, Gyulai, Pintér Jenő és mások. Ha Gertrudis – fejtegeti Hartyáni – a fent jellemzett módon volna elvetemült bűnös, akkor Bánk jogosan gyilkolt volna abban az esetben is, amennyiben a legutolsó mozzanatban ártatlannak is bizonyult. Így módon Bánk nem is lenne igazán vétkes.

Arany nyomán tételezik fel Gertrudis és Ottó között az előzetes megegyezést Melinda elcsábítására, s bizonyító erejűnek vélik, hogy maga Melinda valóban így hiszi:

Úgy, úgy, ezért kellett tehát nekem
Idejönni és ezért nem ille Bánk
Bán hitvesének a magányba lakni?
Mert udvarunknak nagy szüksége volt
Tapasztalatlan, együgyü szívekre...

Ezt a keserű feltételezést Melinda Gertrudisnak szemébe is mondja. Ottó sem érti nővére viselkedését:

⁷ Uo., 394.

⁸ HARTYÁNI Zoltán, *Gertrudis*, It, 1933, 125.

... Egyszer minden utakat
Számomra készíted, – azután pedig meg-
Gyalázol!

A végleges szövegbe valóban bele lehet magyarázni Gertrudis és Ottó előzetes megállapodását. Valójában azonban ezt csak Melinda gondolja így, s az első kidolgozásból hiányzik is Melindának ez a gyanúja. Az első kidolgozásban Gertrudis még az általa megengedett, sőt „szervezett” szerelmi viszonytal állítja szembe Melinda csábításának tilalmas voltát. (Jól tudja, hogy a nádor feleségével való „ízetlenkedés” nemcsak nem „ildomos”, hanem a tűzzel való játék.) Katona a végő változatban (talán Bárány Boldizsár tanácsára) esetleg Bánk gyilkos tettének nyomatékossabb indoklása kedvéért teszi félreérthetővé Gertrudis viselkedését.

Barta János Katona-tanulmányának utótörténete 1970-ban vesz új, látványos fordulatot, amikor Sütő József a *Forrás*ban nemcsak arra utal, hogy a *Napkelet*beli tanulmányból indul ki, hanem arra is, hogy időközben Barta koncepcióját Waldapfel és Bóka is elfogadta.⁹ Sütő egy ponton tovább is fejleszti az elképzelést: a békétlenek is helytelenítik az „alattomban” gyilkolást, holott végig támadták a királynét, sőt vesztére törtek. Amikor pedig Solom nem hajlandó az „alattomos” gyilkossal, azaz a lovagi rangját elvesztett Bánkkal párbajt vívni, akkor teljesedik be a főhős végzete. Barta János gyorsan reagál a cikkekre, az 5. számban *Gertrudisról és Bánk tragikumáról* címmel, teljesen helyénvalónak ítéltén Sütő beállítását:

Amit eddig csak sejtettünk, most világosan látjuk, hogy ti. Aranyék és Péterfyék 19. századi eszményítő, moralizáló lélektani szemlélete alapján a szereplők viselkedését teljes mértékben nem tudjuk indokolni.¹⁰

Azaz: a középkori lovagi és nemzetségi normák helyett ők modernebb szemlélet jegyében interpretáltak.

⁹ Sütő József, *A „kerítő” és az „ártatlan” Gertrudis*, *Forrás*, 1970/1, 38–46. Sütő arra is utal, hogy az első fogalmazványban Bárány Boldizsár szemérem-sértőnek nézte Gertrudis szavait arról, hogy asszonyainak egyikét ajánlotta Ottónak, csakhogy örömet szerezzen neki.

¹⁰ BARTA JÁNOS, *Gertrudisról és Bánk tragikumáról*, *Forrás*, 1970/5, 86.

Ezzel azonban nem ér véget a pályakezdő tanulmány karrierje. Sötér István (nem sokkal ezután) nem kevesebbet állít, mint azt, hogy Gyulai után (aki Bánk konfliktusát a nádori méltóságra vezette vissza, tehát közéleti, nemzeti drámát látott a műben) Barta János cikke azért korszakalkotó, mert Melindára irányítva a figyelmet feltárta a dráma olyan valóban lényeges mondanivalóit, melyekre korábban nem figyeltek fel. Ilyen felismerése volt Barta Jánosnak az is (folytatja Sötér), hogy Bánk életének értékei közül Melinda a legfőbb, s éppen ezért bukásának is csak Melinda által lehet bekövetkeznie. A Gyulai–Beöthy-féle közéleti Bánk-tragikumtól Barta értelmezése kanyarodik el először a magánéleti, a szerelmi tragikum felé, tehát a helyes irányba.¹¹ Az elismerés annyiival is többet jelenthetett Barta János számára, mert irodalomtörténeti kérdések megítélésében olykor szembekerültek egymással, ha nem is olyan mértékben, mint Pándi Pállal, akivel Kemény kapcsán egészen nyers vitába keveredtek néhány évvel korábban.

Pándi a maga kétkötetes monográfiájában többször is hivatkozik Barta tanulmányára, méghozzá megbecsülően:

Barta János 1925-ös pályakezdő tanulmányának érettsége és probléma-érzékenysége imponáló, noha sem 1925-ös, sem 1970-es álláspontjával nem tudok egyetérteni.¹²

(Gertrudis ártatlanságát értelmezi másképpen, ha nem is tagadja teljeséggel.) Egészen a közelmúltig hosszabbítható meg a tanulmány „befogadástörténete” (Bíró Ferenc is a XX. század első felében született legjelentősebb magyarázatok közé sorolja¹³), a pályakezdés szempontjából azonban mindezt csak azért volt érdemes (futólag, felületesen) felidézni, hogy világossá váljék: igen hamar készen áll már az a tudósi képesség és bátorság, mely igen lényeges kérdésekben tud újat, eredetit, a tudományt helyes korrekciókra ösztönzőt mondani. (Ne feledjük egyébként, hogy Barta János sem ekkor, sem később nem lett Katona-kutató vagy *Bánk bán*-szakértő, egyszerűen megvolt benne az elintézetlen ügyek, a hibásan megoldott tudományos dilemmák tisztázásának szándéka.)

¹¹ SÖTÉR István, *A teremtés vesztese* = S. I., *Az ember és műve*, Bp., Akadémiai, 1971, 203.

¹² PÁNDI Pál, *Bánk bán-kommentárok*, 1. köt., Bp., Akadémiai, 1980, 251–252.

¹³ BÍRÓ Ferenc, *Katona József*, Bp., Balassi, 2002, 124.

3.

Visszaemlékezéseiben Barta János meghatározó élményeként említi Kornis Gyula *A lelki élet* című könyvét, melynek „már az első kötete mélyre nyúlt belém: felébresztette máig ki nem aludt érdeklődésemet a pszichológia, a karakterológia iránt.”¹⁴ Talán ez a monográfia volt az, mely a húszesztendős ifjú műveltségének és érdeklődésének igazán egyedi karaktert adott. Hiszen amit a gimnázium magyar irodalomból, németből, latinból adott, aligha tért el az akkor szokásostól. Az Eötvös Kollégium, s különösen Horváth János és Kleinmayr Hugó órái, a szövegelemzések, a szabadpolcos könyvtár már egy nem mindennapi elitképzés szigorú elvárásrendszerével gyorsítja fel a szellemi fejlődést. A képzőművészet alapjaival és a klasszikus zenével, Mozarttal, Beethovennel, Schuberttel is egyetemi éveit során ismerkedik meg, mintha az évtizedekkel későbbi esztétikai tanulmányok számára most születtek volna meg az első, meghatározó élmények, s egyúttal a rendszerbe foglalás igénye is:

nem tanulni akartam az irodalmat, hanem megérteni, s a nálam mindig megmaradt filozófus hajlammal próbáltam, akkor még sikertelenül, valami módszert vagy szemléletet kialakítani, amellyel a költőhöz és alkotásaihoz közelíteni lehet.¹⁵

Ezért maradt sikertelen Horváth János kísérlete, hogy régi irodalommal foglalkozó filológust neveljen belőle. Több és más érdekelte. Nem közösségi, társadalmi világmegváltás foglalkoztatta, hanem az egyén „belélete”, illetve annak kérdései filozófiai, karakterológiai megközelítésben. A műalkotások elemzése erre kiváló terepet kínált (lásd a Katona-tanulmányról mondottakat!). Nyilvánvaló, hogy a huszonegy-két éves fiatalember komplex világmagyarázatra vágyott (már csak azért is, mert egy elég szűk világból érkezett egy páratlanul gazdag világ rejtélyei közé), de az egyénből, a lélektan tényei felől akart elindulni. A Kollégiumban nyilván szó esett Freudról, Kornis nyomán azonban inkább az átgondolt, tudományosan megalapozott lélektani iskolák vonzották.

Az egzaktásra törekvő pszichológia felvirágzása a XIX. században az evolúció-elmélettel függött össze. Spencer a lelki életet az élőlény

¹⁴ BARTA 1990, 14.

¹⁵ Uo.

olyan önfenntartási és önkifejezési szerveként kezeli, mely tudományos módszerekkel tanulmányozható. Később Fechner, Wundt a fizika, a fiziológia, a természettudományok módszertanával próbálkozik, a századforduló antipozitivisták reakciójának hullámában pedig új perspektívák nyílnak:

Ez a pszichológia természeténél fogva főképp azon elemi lelki történések vizsgálatával foglalkozik, melyeknek fiziológiai feltételei viszonylag könnyebben hozzáférhetőek, s melyeknek természete a kísérleti eljárások útján jobban megközelíthető. Ezen fiziológiai irányzatú pszichológia mellett mind erősebbé válik az a felfogás, mely nem vonja ugyan kétségbe a fiziológiai folyamatoknak a lelki jelenségekre vonatkozó jelentőségét, a pszichológia első és legfontosabb feladatául azonban az élményeknek, mint a tudatban jelentkező tüneményeknek leírását és elemzését tűzi ki, s ezen tiszta pszichológia módszerének az önmegfigyelést (introspectiot) tekinti.¹⁶

Ha hozzávesszük, illetve feltételezzük Husserl fenomenológiájának inspirációját, akinél a természeti történések analógiája helyett a tudat vonatkoztató, intencionális aktusainak elmélete alakul ki (így olvasható *A lelki életben*), s Bergson hatását (akiről szintén szó esik Kornisnál), akkor első forrásait lelhetjük fel a később a magyar romantikus költészet irracionális vonulatával kitüntetett módon foglalkozó Barta János érdeklődésének. Ugyancsak Kornisnál olvashatott arról, hogy Dilthey sem a szenualizmushoz kapcsolódik, hanem a szellemtudományokhoz, amivel a tudat egységét hangsúlyozta.

A természettudományokban más szerepe van a fogalmi (discursiv) magyarázatoknak, mint a pszichológiában: a természetet csak közvetve ismerjük meg, ellenben a lelki életet közvetlenül is átéljük. A természettudományban minden összefüggést fogalom közvetít, a lelki élet ismerésében azonban az összefüggés eredeti, s az élményben van adva.¹⁷

Most itt egyelőre csak hadd utaljunk arra, hogy négy évtized múlva első tanulmánykötetének Barta János *Élmény és forma* címet adja (ha nem is megdöbbenést, de furcsálkodást váltva ki a marxista-leninista esztétika és irodalomtudomány kötelező ajánlásai közepette), amivel ki

¹⁶ KORNIS Gyula, *A lelki élet*, 1. köt., Bp., Akadémiai, 1917, 23–24.

¹⁷ Uo., 25.

is érdemli az elmarasztaló „idealista” címkét, hiszen a társadalomtükroztetés, valóságábrázolás normája helyett a szubjektumot és az élményt emeli központi kategóriává.

Miközben tehát Barta János elit filológiai képzést kap magyarból és németből, miközben magyar és idegen nyelveken olvasottakból lerakja művészetelméleti, irodalomtörténeti, filozófiai, esztétikai, pszichológiai műveltségének alapjait, s miközben a *Nyugat* nagy nemzedékének, majd az 1920-as években induló második nemzedéknek a nagyjai jelentik számára az élő irodalom csúcst, s miközben a *Napkelet*ben olyan tanulmánnyal debütál, amelyet félszázad múltán is újra és újra felfedeznek, azonközben az irodalom nagyságaitól tanul életismeretet, s a pszichológia és a karakterológia fogalmai és felismerései vértetik fel, ami segíti újat mondásában nemcsak Melinda és Bánk kérdéseiben, de hamarosan a Madách-témában is.

Nagyon is komolyan, igényesen készül a tudósi pályára, olyan elszántsággal és etikai imperatívusszal, ami sok mindent megmagyaráz abból, ami a XX. század második felében esik meg vele. A kései visszaemlékező legalábbis így látja az egyetem elvégzése utáni első, 1923-as nyarat:

Amiért ezt most elmondom, az a lelkiállapot, mely rám Szentesen a letöltött négy év után várt. Nem öröm volt ez, nem felszabadultság, ahogy várná az ember – inkább valami üresség és depresszió. Az egyetemen túl vagyok, de mi lesz most? Különösképp nem az állás gondja izgatott, hanem az, hogy nem láttam célt magam előtt. Életemben akkor álltam először szemben a nihillel, s hetekig vívódtam önmagammal. Csúfolódva szokták mondani, hogy a vízbefúló nem tudja magát saját hajánál fogva kihúzni: én meg tettem egy kis öncsalással. Eszembe idéztem Kornis professzor szívesen hallgatott etikai előadásának egy mondatát: Az egyszer átélt érték kötelező marad akkor is, ha esetleg az újra átélés nem sikerül – a szó elnémulhat, a kötelező érvény marad. No de ha én egyszer átéltem a tudomány értékét, vonzódtam is iránta, akkor az ebben rejtlő parancsot nem szabad megszegnem, akkor el kell indulnom a tudományos pályán, persze csak szerény lépésekkel.¹⁸

Az 1925-ben megjelent *Bánk bán*-tanulmány keletkezési idejét nem ismerjük. Lehet, hogy az 1923 nyarára datált elhatározás terméke, de az

¹⁸ BARTA 1990, 16.

is lehet, hogy az egyetemi évek során papírra vetett ötlet és felismerés nyert végső formát 1924-ben vagy 1925-ben. Egy bizonyos: felmutatja a lélektani érdeklődés elemeit éppúgy, mint az oknyomozó tudományosság logikáját. Messze előremutató felfedezéseiben felismerhetni a belső parancs komolyságát éppúgy, mint a pozitívizmus utáni tudománytörténeti periódus mindent megkérdőjelező, a „kitaposott” utaktól idegenkedő, mindig újrakezdő kíváncsiságát, azt az eddig elfogadottba bele nem nyugvó szellemi elevenséget, mely majd nyolcvan esztendőskorában sem hagyja nyugodni.